

місце серед інших національних історіографічних шкіл. Перед українською історичною наукою на сьогодні стоїть і проблема вписання історії України у світовий контекст, і саме професор Ігор Шевченко у своїх працях й подав зразок такого погляду.

Ігор Шевченко був одружений тричі (з Оксаною Драй-Хмарою, Маргарет Бенслі та Ненсі Петтерсонг), однак усі шлюби закінчилися розлученням. В останні дні його доглядали доньки Катерина та Елізабет та троє онуків, а також велика кількість студентів та колег.

У латиномовній епітафії Ігор Шевченко сказав про себе: “Протягом довгого життя він засвідчив дуже багато смертей; власної, проте, не боявся”... До останніх днів Ігор Шевченко вірив у науку, залишався сповненим нових ідей та проєктів...

Похований професор Ігор Шевченко на кладовищі Mount Auburn в Кембриджі.

Дмитро Гордієнко (Київ)

Геннадій Григорович Літаврін (1925–2009), 6 листопада 2009 р. в Москві пішов з життя всевітньо відомий російський візантиніст – академік Російської академії наук Геннадій Григорович Літаврін, з ім’ям якого пов’язаний розвиток як повоєнної радянської, так і сучасної російської візантиністики. З 1987 р. Г. Літаврін був відповідальним редактором редколегії найавторитетнішого російського візантинознавчого часопису “Византийский временник”, тоді ж він очолив Секцію історії Візантії (нині – Центр з вивчення візантійської цивілізації), був віце-президентом Міжнародної асоціації візантиністів, головою оргкомітету XVIII Міжнародного конгресу візантиністів, що відбувся в серпні 1991 р. в Москві.

Геннадій Григорович Літаврін народився 6 вересня 1925 р. у с. Абай Уймонського аймаку Ойротської автономної області Західно-Сибірського краю (нині – Усть-Коксинський район Алтайського краю). 1951 р. Г. Літаврін закінчив історичний факультет Московського університету по кафедрі історії середніх віків. Він був учнем таких відомих вчених, як Є. Веселий, А. Неусихін, С. Сказкін, керівником його дипломної і кандидатської робіт була З. Удальцова, яка загалом відіграла одну з провідних ролей у відродженні радянської візантиністики в повоєнний період. 1954 р. Г. Літаврін успішно закінчив аспірантуру і захистив кандидатську дисертацію, а 1973 р. – докторську.

У сферу наукових інтересів Г. Літаврїна входили ледь не всі фундаментальні проблеми історії Візантії та середньовічної Болгарії, його праці вирізняються широтою дослідницького кругозору і водночас глибиною розкриття тем зі скрупульозним опрацюванням найдрібніших деталей. Насамперед слід виділити книгу “Как жили византийцы” (1974), в якій чітко поданий погляд Літаврїна на візантійську цивілізацію, вперше на високому науковому рівні і водночас цікаво й доступно для широкого читача розгорнуто цілісну панораму способу життя “ромей”. Книга набула великої популярності й була перевидана 1997 р. в серії “Византийська бібліотека”. У передмові до нового видання вчений визнав, що через майже чверть століття, які проминули після написання книги, “перечитывая уже полузабытый мною текст, я убедился в том, что теперь немало акцентов расставил бы иначе”. Він зазначив, що тепер уже не схильний поділяти погляди тих дослідників, які змальовують історію Візантії похмурими фарбами. Його насамперед цікавить питання не про те, чому загинула Візантія, але про те, звідки вона брала сили, щоби протягом тисячі років вижити, перебуваючи майже безперервно в екстремальних умовах.

За своїм значенням для історичної науки серед наукового доробку Г. Літаврїна особливо вирізняються дві праці: “Болгария и Византия в XI–XII вв.” (М., 1960) та “Византийское общество и государство в X–XI вв.” (М., 1977). Так, в останній із зазначених праць Г. Літаврїн переконливо спростував тезу про “державне закріпачення” селян у Візантії. Так само й монастирська земельна власність формувалась, як показував дослідник, не лише з імператорських пожертвувань, а й власним шляхом – через купівлю, обмін тощо.

Вагомим є внесок Г. Літаврїна й у джерелознавство історії Візантії. Це насамперед його російськомовні переклади різноманітних візантійських (грецьких) писемних пам’яток. Для вітчизняної науки особливе значення мають супроводжувані розлогими науковими коментарями переклади “De administrando imperio”, “Кекавмен. Советы и рассказы Кекавмена”, а також дослідження Бертинських анналів та частини 15-го розділу II Книги “De cerimoniis” Константина VII Порфірогенета, де описані прийняття руської княгині Ольги цим імператором. І саме завдяки перекладу цього уривка зазначений пасаж Константина Порфірогенета з “De cerimoniis” широко введений у вітчизняну науку.

Окрім джерелознавчого опрацювання та перекладу текстів Константина Порфірогенета, Г. Літаврїн присвятив цілу низку публікацій дискусійній у науці проблемі місця і часу хрещення княгині Ольги. Щодо локалізації цієї події Г. Літаврїн чітко зазначив Константинополь місцем хрещення руської княгині. Що ж до часу, то вчений започаткував досить жваву і тривалу дискусію в науці, запропонувавши версію про дві поїздки княгині Ольги в Константинополь (у 946 та 955 рр.). І попри те, що дана концепція зазнала досить серйозної критики, ціла низка питань, які порушив учений у контексті розгляду цієї проблематики, залишаються актуальними й на сьогодні.

Загалом питання русько-візантійських відносин займають особливе місце в науковому доробку Г. Літаврїна. Власне у цій сфері вчений ішов у руслі російської школи візантиністики – розгляду історії Візантії з позицій і в дотичності до історії Русі, що було започатковано і розроблено ще В. Васильєвським, учнем якого й був, за власним визнанням, академік Г. Літаврїн.

Інтерес до Русі проявився ще в дитячі роки, коли Г. Літаврїн у 12-річному віці вивчив відповідні розділи праці С. Соловйова, а тому й темою дипломної роботи були “Русско-византийские отношения в IX–X вв.”. Усвідомлення того факту, що основний масив джерел з зазначеної проблематики складається з візантійських пам’яток, шляхом “з варяг у греки” вчений фактично і прийшов до Візантії, а згодом ним же й повернувся назад, чим певною мірою повторив науковий шлях і дискурс свого духовного вчителя В. Васильєвського.

З зазначеної проблематики доробок Літаврїна вирізняється своїм всеохопним характером та безперечною науковою новизною. Особливо цікавили його питання, пов’язані з найбільш дискусійними аспектами візантійсько-руських відносин у період християнізації Русі. Власне, вже одна з перших праць вченого й була присвячена цій проблематиці (“Записка греческого топарха”. – М., 1957). Найкраще ж характеризують погляди вченого на природу русько-візантійських стосунків написані ним відповідні розділи до тритомного видання “Истории Византии” (“Византия и Русь в IX–X вв.”, “Русско-византийские отношения в XI–XII вв.”. – Т. 2. – М., 1969). Так, Г. Літаврїн обґрунтував думку, що вже через географічну віддаленість двох держав якогось практичного втілення політичного чи воєнного тиску з боку імперії

на Русь не могло бути. Вчений чітко зазначив, що у відносинах двох країн “наступальною” стороною завжди залишалася Русь. Таким чином між Руссю і Візантією відбувався активний діалог, насамперед у культурній і церковній сферах.

У цьому ж контексті варто виділити і праці, присвячені останній русько-візантійській війні 1043 р. (“Пселл о причинах последнего похода русских на Константинополь” (1967), “Война Руси и Византии в 1043 г.” (1972) та ін.), в яких Г. Літаврін досить переконливо довів, що розгортання цього конфлікту було зумовлено цілою низкою причин, включаючи династичні. Останні представниці Македонської династії – сестри Зоя і Феодора були пов’язані з київським двором через свою тітку Анну, тому Ярослав міг виступати як оборонець їхніх законних прав у династичному конфлікті у Візантії після сходження цієї династії з політичної арени. Але загалом війна була викликана крутим поворотом у політиці Константинополя щодо Києва у той період, коли імператорський трон посів не споріднений з Рюриковичами Константин IX Мономах, який прийшов до влади лише через одруження з імператрицею Зоєю і намагався послабити руський вплив при візантійському дворі.

Важливою і значною за доробком сферою наукових зацікавлень Г. Літаврїна була історія середньовічної Болгарії. Саме цій темі було присвячено кандидатську дисертацію: “Борьба болгарского народа против византийского ига”, якою вчений фактично й відновив у радянській науці інтерес до південнослов’янської тематики періоду середньовіччя. Вагомою, особливо за багатоплановістю дослідницького об’єкта, працею була монографія Г. Літаврїна “Болгария и Византия в XI–XII вв.”. Монографія викликала значний резонанс і спричинилася до жвавої дискусії в науці. У подальшому науковий інтерес Г. Літаврїна переміщувався в глибину віків – до історії Першого Болгарського царства, а далі – до процесів становлення давньоболгарської державності (“К проблеме становления Болгарского государства” (1981)).

На початку 1980-х рр. Г. Літаврін очолив колектив учених з дослідження середньовічної історії слов’ян. Робота проводилася насамперед у напрямку історії формування слов’янських держав, результатом чого стала фундаментальна монографія “Раннефеодальные государства на Балканах XI–XVII вв.” (М., 1985), підготовлена за редакцією Г. Літаврїна. Продовженням цієї ідеї було цілісне дослідження історії формування ранньофеодальних держав на теренах Центральної і Південно-Східної Європи (“Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне в VI–XII вв.)”, М., 1991).

Насамкінець варто зазначити, що саме Г. Літаврін був ініціатором фундаментального “Свода древнейших письменных известий о славянах” (М., 1991. – Т. I: I–VI вв.; М., 1995. – Т. II: VII–IX вв.), який за повнотою охоплення і глибиною джерелознавчого опрацювання залишається неперевершеним у світовій науці з цієї проблематики.

До останнього часу академік Г. Літаврін продовжував активне наукове життя. Він з гордістю зазначав помітний сплеск інтересу в сучасній Росії до історії Візантії і упевнено проголошував, що ніколи вітчизняна візантиністика не відійде від розробки фундаментальних проблем візантійської цивілізації. У цьому зв’язку зазначимо, що українська візантиністика переживає лише етап становлення, тому науковий доробок, життєвий і творчий шлях академіка Г. Літаврїна можуть бути добрим зразком для подальших поколінь учених. Зрозуміло, що перед українською візантиністикою стоять власні завдання, пошуки власного наукового дискурсу, власних відповідей практично на всі питання русько-візантійських відносин, неупереджений погляд на них крізь призму історії Русі-України.

З відходом з життя таких титанів візантиністичної науки, як Ігор Шевченко та Геннадій Літаврін, перед молодими науковцями стоїть завдання тримати той високий рівень науки, на який її підняли ці корифеї, більше того – збагатити їхній науковий доробок, що, безперечно, залишається актуальним.

Дмитро Гордієнко (Київ)

Ярослав Романович Дашкевич (13.XII.1926 – 25.II.2010). Мені було б важко розпочати писати про Ярослава Романовича як про історика, обходячи його особу як людини. Загальновідомо, що існує міт про Дашкевича як про жорстку некомунікабельну особу нордійського типу. Цей міт ходить за ним з повоєнних 1940-х рр., народившись під час «зачистки» Галичини у погромницьких обговореннях його персональних справ. Але колись я вичитав із збірки індійських казок доволі цікаву річ, як сліпці вперше в житті вийшли на слона. Один доторкнувся до його живота й сказав, що слон – це діжка. Другий охопив його ногу й вирішив, що слон як колона. Нарешті, третьому дістався хобот, і він упевнився, що слон схожий на змію. Мої життєві враження підказують, що Ярослав Дашкевич був – *ніжною* людиною. Що можу сказати іншого, якщо мені випав свій досвід. Коли я ходив без роботи, регулярно телефонували й розпитували, де я стою, двоє класиків – Григорій Кочур (званий з легкої руки Еміля Крюби “метр Грегуар”) і Ярослав Дашкевич. На академії пам’яті останнього у Києві (25 лютого 2011 р.) Василь Ульяновський пригадав свою з ним розмову, коли Дашкевич висловився в тому сенсі, що закував свою душу в металеві обладунки. Фіксую це, бо не маю певності, що Василь Іринархович це відтворить на письмі.

Загалом я маю від Ярослава Романовича чимало вражень різного роду, а на руках, як нарахував, 73 його листи. Не в тім річ, що ніби багато. В Едварда Триярського, кажуть, близько 500. Тобто є сила текстів, що складають поважний додаток до видань його праць. Нещодавно вийшов у світ корпус Дашкевичевого листування з Юром Меженком, і, як на мене, це листування чи не з самого початку призначалось для видання як коментар до їхньої доби¹. Для них обох було однаково важливо документувати поточні події, що проходили на їхніх очах, і давати їм свою об’єктивну оцінку. Для повноти картини передбачався хіба кваліфікований доповнювальний коментар, що й сталося.

Листи до мене трохи інакші. Тривали сутужні роки, коли Ярослав Романович друкував свої ґрунтовні студії у зразкових паризьких вірменознавчих виданнях. Я мав у Києві можливості, найубогіші з убогих, – бібліографічні пам’ятки товариства книголюбів. Але ні я не втрачав такої можливості, щоб там надрукуватися, ані не відмовлявся від неї Дашкевич.

6 лютого 1974 р. я доволі нахабно писав йому: “Ви питаєте про перспективи видання й відповідність Ваших статей нашому задумові. Звісно, Ваш матеріал цілком прийнятний. Щоправда, деякі зауваження до статей можна було б зробити. Ви пишете, що з Карматанянца був «відомий книголюб», але його книгозбірню не характеризуйте ні словечком. Говорите, що вивчав його видання Е. Шюц, але в списку літератури його робіт нема. Чи правильно «мхітаристи» (а не «мгітаристи»)? На якому факультеті навчався Павенцький? в яких роках? (чи збереглися особисті справи

¹ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / Упор. Р. Дзюбан, Г. Сварник. – Львів, 2009. – 374 с.; іл.